

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

A DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Papp Kornélia

Tipikalitás, gyakoriság, dimenzionalitás

A dimenzionális melléknevek multimodális vizsgálata a magyar nyelvben

Nyelvtudományok Doktori Iskola

vezetője: Dr. Bárdosi Vilmos Csc, egyetemi tanár

Magyar Nyelvészet Doktori Program

vezetője: Dr. Tolcsvai Nagy Gábor CMHAS, egyetemi tanár

A bíráló bizottság tagjai:

A bizottság elnöke: Dr. Tolcsvai Nagy Gábor CMHAS, egyetemi tanár

Hivatalosan felkért bírálók: Dr. Varga Márta CSc, egyetemi docens
Dr. Kugler Nóra PhD, hab. egyetemi adjunktus

A bizottság titkára: Dr. Balogh Judit PhD, egyetemi docens

A bizottság további tagjai: Dr. Lengyel Klára CSc, hab. egyetemi docens
Dr. Mártonfi Attila PhD
Dr. Imrényi András PhD

Témavezető: Dr. Keszler Borbála DSc, professor emerita

Budapest, 2013

A disszertáció témája és célkitűzése

A kognitív tudományokban általában és a kognitív nyelvészetben különösen kiemelt figyelmet kap a tér fogalma. Ennek oka az a feltételezés, hogy – a kognitív nyelvészetben használatos lokalizmus megfogalmazásával élve – a térbeli fogalmak alkotják nem térbeli fogalmaink egy részének az alapját is (Lyons 1977). A tér, a térbeliség és a térérzékelés szerepe az 1980-as évek óta hangsúlyos a nyelvi kutatásokban (vö. pl. Langacker 1982, Herskovits 1986). Kézenfekvő kiindulópont lenne ezen kutatások számára a térbeliséget kifejező melléknevek vizsgálata. Ennek ellenére a dimenzionális melléknevek mellérendelt szerepet kapnak a kognitív funkcionális szemléletű munkákban, magyar nyelvre vonatkozó vizsgálat pedig tudomásom szerint mindeddig nem készült e témakörben. Ahogy Levinson (2004: 98) is rámutat, a kutatások többsége a prepozíciókra és a posztpozíciókra koncentrál: „Elterjedt az a megtévesztő feltételezés, amely az európai nyelvek vizsgálatából nőtt ki, és számos tankönyvben megtalálható, hogy a térbeli fogalmak elsődlegesen egy szóosztályban, a prepozíciók vagy névutók osztályában vannak kódolva.”¹

A dolgozat a kognitív funkcionális előzményekre (Dirven–Taylor 1988, Weydt–Schlieben-Lange 1998, Rakhilina 2000, Athanasiadou 2001, Goy 2002, Taylor 2003, Vogel 2004, Tribushinina 2008) építkezve foglalkozik a magyar dimenzionális melléknevekkel, közelebbről hét melléknévvvel (*nagy, kis, kicsi, hosszú, rövid, magas, alacsony*) módosító szerkezetekben. A megelőző elemzések többsége a nyelvi intuíción, kollokációs szógyűjteményeken, kérdőíves vizsgálatokon vagy korpuszvizsgálatokon alapul. A dolgozat egy multimodális vizsgálat lehetőségeit tárja fel, s három nyelvészeti módszert alkalmaz a dimenzionális melléknevek vizsgálatában: (i) a kérdőívalapú előhívótesztet, (ii) a kollokációvizsgálatot és (iii) a fogalomkombinációs elemzést.

A korábbi kutatások többsége a konkrét dolgok tartományára szűkítette tárgyát, illetve kizárólag a térbeli olvasatokkal foglalkozott. E munkában a kutatás tárgya kiterjed az absztrakt entitások körére, s a fent meghatározott dimenzionális melléknevek teljes használati hálóját felfedi. E használati háló feltérképezése során a dolgozat betekintést enged a prototipikalitás és a gyakoriság közti kapcsolatrendszerbe is. A dimenzionális melléknevek

¹ „There is a prevalent misleading presumption, which has grown out of the study of European languages and can be found in many textbooks, that spatial notions are encoded primarily in just one word class, namely prepositions or postpositions”.

vizsgálata rávilágít, hogy bár a két fogalom között szoros kapcsolatot feltételezhetünk, nem azonosíthatjuk őket egymással.

A dolgozat általános célja, hogy hozzájáruljon a dimenzionális melléknevek funkcionális szempontú leírásához, s a nemzetközi kutatási tendenciákat követve, de egyben új módszertani perspektívát is kínálva a magyar nyelvet is elhelyezze a dimenzionális melléknevek kutatásának térképén.

A címben meghatározott hívószavak: a tipikalitás, a gyakoriság és a dimenzionalitás a dolgozat három módszeréhez szorosan kapcsolódó fogalmak. A tipikalitás, közelebbről a prototípus meghatározása a kérdőíves vizsgálat elsődleges célja. A kollokációelemzés a gyakoriság kérdéskörével foglalkozik, s vizsgálja a gyakoriság és a prototipikusság kapcsolatát. A dolgozat harmadik pillére és egyben tárgya is a dimenzionalitás. Ezért a harmadik módszernek, a fogalomkombinációs elemzésnek a célja a dimenzionalitással összefüggő melléknévi és főnévi olvasatok vizsgálata. A három témakörhöz három fő kérdés kapcsolódik: (i) Melyek a vizsgált dimenzionális melléknevek prototipikus egyedei? (ii) Melyek a vizsgált dimenzionális melléknevek leggyakoribb kollokációi? (iii) Melyek a vizsgált dimenzionális melléknevek tipikus (dimenzionális és nem dimenzionális) olvasatai?

Kamp–Partee (1995) szerint a színmelléknevek és a dimenzionális melléknevek közti különbség abban fogható meg, hogy a színmelléknevek prototipikusak, míg a dimenzionális melléknevek nem rendelkeznek prototípussal. Geeraerts et al. (1994: 54) hangsúlyozza a prototípusok tipikalitását, s rámutat, hogy a fogalom fokozatosság kérdése: egyes fogalmak inkább prototipikusak, mint mások. Ez a megfigyelés igazolható például a színnevek és a dimenzionális melléknevek közti különbséggel: a színnevek prototipikalitása referencia nélkül is vizsgálható, a magasság, hosszúság fogalma viszont nehezen képzelhető el vonatkozó entitás nélkül (Taylor 2003: 279). Tribushinina (2009) igazolja, hogy prototipikus magasság nem létezik önmagában: csak a vonatkozó entitásokkal együtt elemezhető. Több kutatás hasonló fogalmakat talált prototipikusnak számos európai nyelvben (Dirven–Taylor 1988, Weydt–Schlieben-Lange 1998, Rakhilina 2000, Goy 2002, Vogel 2004, Tribushinina 2008). A dolgozat egyik feladata, hogy feltárja a vizsgált melléknevekhez kapcsolódó prototípusokat a magyar nyelvben. Az eredmények nemcsak összehasonlító nyelvészeti szempontból fontosak, hanem alapot kínálnak a prototipikusság és a gyakoriság kapcsolatának a vizsgálatához is.

A dolgozat második fő témája szorosan kapcsolódik a prototipikalitás kérdéséhez. A gyakoriság és a prototipikalitás fogalmát a korpusznyelvészetben gyakran azonosítják egymással (Schmid 2000, Stubbs 2004). Ennek egyik oka, hogy a két fogalom több esetben

átfedi egymást (vö. pl. Geeraerts 1988, Aitchison 1998). Számos kognitív nyelvészeti munka azonban rámutat, hogy a legszembevetőbb egyedek (ahogy pl. Radden [1992: 519–520] definiálja a prototípust) nem mindig a leggyakoribbak (Sinclair 1991, Gilquin 2006, Shortall 2007, Nordquist 2009). A kollokációvizsgálat célja tehát egyrészt a leggyakoribb kombinációk feltérképezése, másrészt hozzájárulni a prototípus és a gyakoriság kapcsolatának a pontosabb megismeréséhez.

A funkcionális szemléletű modellekben mind a szójelentés, mind a szerkezetjelentés egy nagyobb ismeretkeretből aktualizálódik. A szerkezetjelentés nem az egyes elemek jelentéséből, illetve a részjelentések összegzéséből áll, hanem az aktuálisan profilált alkotóelemek jelentéskompozitumából profilálódik (vö. Langacker 1987, Croft 2001, Tyler–Evans 2001). A dolgozat harmadik fő témája, hogy a dimenzionális melléknévvvel alkotott kombinációkban (pl. *magas férfi, alacsony fizetés*) milyen melléknévi és főnévi olvasatok kerülnek előtérbe. Az egyes kombinációk kézi kódolása szöveggörnyezetben történik, amely által lehetővé válik az aktuális olvasatok meghatározása.

A disszertáció felépítése

A bevezetést (1.) követően a második fejezet első része (2.1.) azzal foglalkozik, hogy a melléknévek, azon belül a dimenzionális melléknévek kategóriája miként jelenik meg a korábbi, elsősorban a magyar nyelvű vizsgálatokban. A 2.2. alfejezet röviden áttekinti a témával foglalkozó kutatásokat, különös figyelmet fordítva azokra a kognitív funkcionális szemléletű kutatásokra, amelyek a jelen munkát motiválták.

A 3. fejezet kijelöli a dolgozat módszertani alapjait (prototípusmodell, fogalomkombinációs modell), illetve bemutatja a dolgozatban alkalmazott módszereket. A 3.1. alfejezet kitér a prototípus meghatározásának a jelentőségére, ismerteti a kérdőíves vizsgálat három kérdéstípusát, valamint bemutatja az adatközlők szociokulturális hátterét. A 3.2. alfejezet a kollokációvizsgálat kialakításának a részleteit és e módszer határait tárgyalja. A 3.3. alfejezet bemutatja a dolgozat által alkalmazott fogalomintegrációs modellt, majd ismerteti a fogalomkombinációs elemzésben alkalmazott kézi kódolás kialakításának az alapelveit. Az egyes modellek és módszerek bemutatása mellett itt kerül sor a nyelvi alkalmazások (programok, szkriptek) ismertetésére is.

A következő három fejezet (4–6) a kutatási eredményeket ismerteti a harmadik fejezetben bemutatott három módszerhez kapcsolódva. A prototípusok ismertetése és a

kérdőíves vizsgálat bemutatása és értékelése a 4. fejezetben található. Ugyancsak a 4. fejezet tárgyalja a melléknévpárok közt megfigyelhető prototípusokon belüli dominanciát is (4.1.2., 4.2.2., 4.3.2.). Az 5. fejezet a kollokációvizsgálat eredményeit ismerteti. Az egyes melléknevekhez kapcsolódó gyakorisági mutatókat melléknévpárokhoz kapcsolódva mutatja be (5.1.1., 5.1.2, 5.1.3, 5.2.1., 5.2.2., 5.3.1, 5.3.2.), és foglalkozik a kollokációdominancia kérdésével is (5.1.4., 5.2.3., 5.3.3.). A harmadik módszernek, a fogalomkombinációs elemzésnek az eredményeit a 6. fejezet foglalja össze: az absztrakt–konkrét olvasatok eloszlását a diskurzustémákkal összevetve ismerteti (6.1.1.1., 6.1.2.1., 6.1.3.1., 6.2.1.1., 6.2.2.1., 6.3.1.1., 6.3.2.1.). Az egyes melléknevekhez kapcsolódó melléknévi és főnévi olvasatokat példákon keresztül mutatja be, és ábrázolja az eloszlási gyakoriságokat (6.1.1.2., 6.1.2.2., 6.1.3.2., 6.2.1.2., 6.2.2.2., 6.3.1.2., 6.3.2.2.). Az általános méretet kifejező melléknevek (*nagy, kis, kicsi*) olvasateloszlásait klaszteranalízis (6.1.1.3., 6.1.2.3., 6.1.3.3.), a horizontális (*hosszú és rövid*) és a vertikális (*magas és alacsony*) kiterjedést kifejező melléknevek eloszlását összehasonlító olvasateloszlási táblázatok (6.2.3., 6.3.3.) segítségével szemlélteti. A 7. fejezet összefoglalja a vizsgálati eredményeket, valamint kitér a kutatás során felmerült további elemzési lehetőségekre.

Eredmények

A dolgozat módszertani hozadéka, hogy először vizsgálja multimodális keretben a dimenzionális mellékneveket a magyar nyelvben, és a magyar nyelvű előzményeken kívül az angol, német, olasz, orosz és svéd nyelven végzett vizsgálatokat, azok módszereit és eredményeit is ismerteti. Az eddigi vizsgálatokhoz képest a jelen munka három ponton hozott újítást. Egyrészt a mellékneveket szövegkörnyezetükben vizsgálja, másrészt az elemzést kiterjeszti a konkrét főneveken túl az absztrakt főnevekre, harmadrészt nem korlátozódik a dimenzionális melléknevek méretjelentésének a leírására. A dimenzionális melléknevek multimodális vizsgálata módszertani előrelépés a korábbi kutatásokhoz képest. Előnye, hogy ugyanazon nyelvi szerkezetről a különböző módszerek más szerkezeti jellemzőket tárnak fel.

A kérdőíves vizsgálat célja a tipikus ellentétek és a prototipikus olvasatok meghatározása volt (Weydt–Schlieben-Lange 1998). A vizsgálat három részből épül fel: (i) tipikus ellentétpár meghatározása, (ii) asszociációs elemzés, (iii) az elfogadhatóság vizsgálata. A három feladattípus közös célja a prototipikus, illetve a kevésbé tipikus kombinációk meghatározása volt.

A tipikus ellentétpárok meghatározása egyértelműnek bizonyult, és megerősítette a kiválasztott ellentétpár helyességét. Az adatközlők a *nagy* ellentéteként tipikusan a *kicsi* melléknevet, a *hosszú* ellentéteként a *rövid* melléknevet, a *magas* ellentéteként pedig az *alacsony* melléknevet nevezték meg. Az ellentétpárok meghatározása ellenkező irányban is ugyanezt az eredményt szolgáltatta.

Az asszociációk vizsgálatának a célja a tipikus egyedek, a prototipikus főnévi asszociátumok meghatározása. Weydt–Schlieben-Lange (1998), Vogel (2004) és Tribushinina (2008) módszerét az asszociációdominancia-vizsgálattal egészítettem ki. Az asszociációs teszt eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy a prototipikus példányok mind a pozitív, mind a negatív tartományban jellemzően konkrét entitások. A gyakori asszociációk közelebbi elemzése (asszociációdominancia-vizsgálat) rávilágít, hogy minél specifikusabb egy dimenzionális melléknév, annál magasabb azon főneveknek az aránya a gyakori asszociátumok között, amelyek mindkét melléknév mellett előfordulnak: a legmagasabb ez az arány a *hosszú–rövid* ellentétpár esetében (71%), amelyet a *magas–alacsony* pár követett 51%-kal, a legalacsonyabb pedig a *nagy–kicsi* esetében volt az arány (mindössze 28%). Ezzel párhuzamosan az is kirajzolódik, hogy a csak az egyik melléknévvel használt főnevek aránya a *nagy* és a *kicsi* melléknevek esetében a legmagasabb (37% és 35%). Mindhárom párra igaz, hogy a pozitív tartományban (*nagy*, *hosszú*, *magas*) gyakoribbak az absztrakt fogalmak, mint a negatív tartományban (*kicsi*, *rövid*, *alacsony*). A vertikális kiterjedésre vonatkozóan láthattuk, hogy mind a *hosszú–rövid* pár, mind a *magas–alacsony* pár kifejezhet vertikális dimenzionalitást.

A harmadik kérdőíves feladatsorban egy adott főnév kombinálhatóságát kellett értékelni négyes skálán egy előre meghatározott dimenzionális melléknév mellett. Hasonló módszert Dirven–Taylor (1988) és Athanasiadou (2001) alkalmaz. Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a konkrét–absztrakt dimenzió nem befolyásolja az elfogadhatóságot: mind az absztrakt, mind a konkrét entitásokhoz kapcsolódóan találunk elfogadható és nem elfogadható kombinációkat. A módszer rámutat, hogy a pár egyik tagjának jó szereplése az elfogadhatósági teszten nem jelenti azt, hogy ellentéte is hasonló értékelést kap.

Az asszociátumtípusokkal kapcsolatos eredmények szorosan kapcsolódnak a kollokációs és kombinációs vizsgálatokhoz is, hiszen ahogy Athanasiadou (2001) rámutat, a különböző típusú digramvizsgálatok lehetőséget kínálnak a kizárólagos és a közös használati terek elemzésére. Langacker (1982: 75) hangsúlyozza, hogy a kombinatorikus lehetőségeket

szemantikai struktúrák koordinálják. Ily módon mind az asszociációk, mind a kollokációk vizsgálata során pontosabb képet kaphatunk egy adott szerkezet szemantikai struktúrájáról.

A tipikalitási mutatókat és a gyakoriságot vizsgálja a kollokációelemzés, mely a nyelvtudomány egyik leggyakoribb módszere, és a nyelvészet számos területén alkalmazzák (vö. pl. Barnbrook 1996, Stubbs 1996). A kollokációelemzés hét melléknév (*nagy, kis, kicsi, hosszú, rövid, magas* és *alacsony*) kollokációit vizsgálja. Az együtt-előfordulások vizsgálatához a Magyar Nemzeti Szövegtárban (a továbbiakban MNSZ) előforduló összes melléknév + főnév kombinációt felhasználtam. Az elemzést az AntConc3.2 szoftver segítségével készítettem el.

Az 5. fejezetben ismertetett gyakorisági vizsgálatok alátámasztják azon feltevést, hogy a prototípusok nem feltétlenül esnek egybe a leggyakoribb használattal (vö. pl. Arppe et al. 2010). Ez az állítás különösen igaz a prototipikusan általános méretet megnevező dimenzionális melléknevekre (*nagy, kis*). A *nagy* melléknév nem inherens méretet kifejező, viszonylag kevés prototípusa közül egy, az *ember* fordul elő a gyakori kollokációk között. A *kis* melléknév gyakori kollokációi közt három prototipikus főnév található: *ország, ember, ház*. Ennek okát abban láthatjuk, hogy a prototípusok szembetűnő, könnyen előhívható fogalmak, így általában konkrét dolgok. A *nagy* és a *kis* melléknevek gyakori kollokációi azonban jellemzően absztrakt csomópontokra épülnek.

Más képet mutat azonban a *kicsi* melléknév kollokációs viselkedése. A *kicsi* melléknév gyakori kollokációiban jellemzően konkrét főneveket találunk, s gyakran előfordulnak a prototípusok is (pl. *ház, ember, ország, lány*). Ezek az eredmények arra engednek következtetni, hogy minél szűkebb egy dimenzionális melléknév használati köre, annál nagyobb valószínűséggel fordulnak elő a prototipikus példányok a gyakori használatban.

Ezt a feltételezést támasztja alá a *hosszú-rövid* és a *magas-alacsony* melléknevek kollokációinak a vizsgálata is. Ezeket a dimenzionális mellékneveket a *kicsi* melléknévhez hasonlóan ritkábban használjuk. Emellett a jelentéshálók kiindulópontja nem az általános méretjelentés (*nagy-kis*), hanem a horizontális (*hosszú-rövid*), illetve vertikális (*magas-alacsony*) kiterjedés, amely eleve beszűkíti a használati teret. Ennek megfelelően mind a vertikális, mind a horizontális csoportban gyakrabban megjelennek a prototípus-jelölő főnevek (pl. *haj, ház, ember*), ami a konkrét főnevek arányának a növekedésével jár együtt.

A kollokációk vizsgálata során így azt is megfigyelhetjük, hogy a prototípusok használati gyakorisága a használati kör beszűkülésével növekszik. Ez arra enged következtetni, hogy a gyakran használt főnevek valóban beépülhetnek a prototípusok közé.

Míg a *nagy* és a *kis* melléknevek prototípusai csak konkrét, méretjelölő főnevek, addig a *hosszú*, *rövid*, *magas*, *alacsony* melléknevek mellett megjelennek az időre (*idő*, *élet*, *szünet*) és mértékre (*ár*, *színvonal*) vonatkozó absztrakt főnevek is, amelyek rendszerint a gyakorisági lista élén helyezkednek el.

A gyakorisági vizsgálatok egyik jelentősége, hogy az együttesen álló melléknév + főnév kombinációkról gyors áttekintést nyújtanak, illetve rámutatnak az adott nyelvben előforduló mintázatokra. Az ilyen elemzések segítséget jelenthetnek például nyelvoktatással foglalkozó munkák összeállításához. A dominanciamutató bevezetése a vizsgálatba olyankor lehet különösen hasznos, amikor két, hasonló jelentéssel rendelkező melléknév kombinációs képességeit akarjuk összehasonlítani (*kis–kicsi*), vagy az ellentétpárokhoz tartozó jelentésmezőkről szeretnénk gyors áttekintést kapni.

A kollokációk dominanciavizsgálata nemcsak kijelöli a domináns kollokációkat, hanem segít azon kollokációk meghatározásában is, amelyek mindkét melléknév mellett jellemzőek. Fő értéke, hogy kijelöli azokat a melléknévi és főnévi olvasatokat, amelyek az egyik vagy a másik dimenzionális melléknév mellett tipikusak. A *nagy* kollokációi esetében megfigyelhettük, hogy a melléknév MÉRTÉK és JELENTŐSÉG olvasatai a dominánsak. Ezzel szemben a dominánsan a *kis* melléknévhez kapcsolódó kollokációk az IDŐ olvasatot hívják elő.

A *hosszú* és a *rövid* melléknevek kollokációi egyértelműen az IDŐ melléknévi olvasattal dominánsak. Itt a különbség nem a melléknévi olvasatban, hanem a melléknévhez kapcsolódó főnévi tartományokban nyilvánul meg. A *hosszú* jellemzően időtartamra vonatkozó főnévi fogalmakkal (pl. *év*, *hónap*, *perc*) kollokál, míg a *rövid* a kommunikáció (pl. *észrevétel*, *összefoglaló*, *hír*) csoportjába tartozó entitások mellett domináns.

A *magas* és *alacsony* melléknevek kollokációikban tipikusan a MÉRTÉK melléknévi olvasatot profilálják. A két melléknév közti fő különbség itt is a domináns főnévi olvasatokban ragadható meg. A *magas* melléknévre nem jellemző, hogy tipikusan egy főnévi olvasatot preferálna (pl. *láz*, *kor*, *hang*), az *alacsony* ellenben jellemzően a tulajdon csoportjába tartozó főnevekkel (pl. *gázár*, *bér*, *fizetés*) kollokál.

Mindhárom melléknévpárra igaz, hogy a nem domináns kollokációk között jellemzőbbek a konkrét főnevet tartalmazó szerkezetek (pl. *hosszú/rövid haj*, *nagy/kis fa*, *magas/alacsony nő*), illetve a méretre vonatkozó melléknévi olvasatok. Ezt azzal indokolhatjuk, hogy a dimenzionális melléknevek közös tulajdonsága, összekötő pont a méretjelentésük.

Az olvasatkombinációk vizsgálatának a célja, hogy feltárja a kombinációkban részt vevő melléknévi és főnévi fogalomtípusokat, és ily módon a tipikus (fogalmi és olvasati) kombinációs mintázatokra mutasson rá. A módszer elméleti keretét a fogalomintegrációs módszer (Fauconnier–Turner 1996, 1998; Fauconnier 2004) adja, de a geometrikus modell (Gärdenfors 2000a) is hozzájárult az olvasatok kialakításához. A szövegkörnyezet ismerete lehetővé teszi a poliszém olvasatok (pl. *hosszú út* – IDŐ, TÉR) elkülönítését, és részletesebb információt nyújt a kombinációk fogalmi struktúrájáról is. A fogalomkombinációs módszer alapjait már Dirven–Taylor (1988) munkájában is megtalálhatjuk, amely a *tall* 'magas' melléknévvel kombinálódó főneveket 11 csoportba sorolja, rendszerezésében azonban kizárólag konkrét entitásokat megnevező kategóriacsoportok szerepelnek.

A fogalomkombinációs vizsgálat a kollokációelemzéshez hasonlóan az MNSZ anyagán alapul. A vizsgálat a korpuszban előforduló melléknév + főnév kombinációk közül véletlenszerűen kiválasztott, több mint 4000 kombinációt tartalmazó adathalmaz kézi kódolása. Az adathalmaz hét melléknév (*nagy, kis, kicsi, hosszú, rövid, magas, alacsony*) főnevekkel alkotott kombinációit tartalmazza eredeti szövegkörnyezetükben. Az elemzést FileMaker Pro 11/12 szoftverrel végeztem, az adatokat a DropLingaCombiner Delphi alapú alkalmazással vettem össze. Az ily módon nyert adatokat Microsoft Excellel dolgoztam fel és ábrázoltam. A fogalomkombinációs modellben alkalmazott kategóriák alkalmasságának a meghatározására a Kappa (Cohen-féle κ)-együtthatót alkalmaztam (l. 3.3.3.5).

Az olvasatkombinációs vizsgálat rámutatott, hogy a *nagy* melléknév prototipikus melléknévi érzete, a MÉRET közel sem a leggyakoribb. Két főnévi csoport, a TÁRGY és a CSOPORT főnévi olvasatok kombinálódnak jellemzően a *nagy* melléknév MÉRET érzetével. A CSOPORT méretjelentése azonban eltér az általános mérettől. Nem egy entitás fizikai kiterjedésére vonatkozik, hanem egy entitáscsoport (pl. párt, csapat) méretét határozza meg. Ily módon egyedül a TÁRGY tekinthető gyakori méretjelentéssel rendelkező főnévi olvasatnak a *nagy* mellett. Gyakoribbak a FOK-MÉRTÉK és a JELENTŐSÉG-központú olvasatok. A FOK-MÉRTÉK érzet körül három főnévi olvasat csoportosult: az ÉRZÉS, a TULAJDON és a TULAJDONSÁG. A SZEMÉLY főnévi olvasatok – az előfeltevésre rácsafolva – a JELENTŐSÉG-központú érzettel kombinálódnak a leggyakrabban. Szintén JELENTŐSÉG-központú az ESEMÉNY és a KOMMUNIKÁCIÓ olvasat. Bár kevésbé tipikus tag, de ide tartozik a CSELEKVÉS olvasat is. A *nagy* melléknév mellett gyakoriak a SEMLEGES olvasatok (KOGNÍCIÓ, JELENSÉG, ÁLLAPOT) is.

A *kis* melléknév – a *nagy* melléknévvel összevetve – nemcsak ritkábban szerepel absztrakt kombinációkban, hanem a MÉRET érzetet is gyakrabban profilálja. A MÉRET érzet a

leggyakoribb és a legtöbb főnévi olvasatot magához vonzó *kis*-érzet. Öt főnévi olvasat csoportosul körülötte: a TÁRGY, a HELY, a DOLOG, a CSOPORT és az ÁLLAT. A kollokációelemzés során rámutattam, hogy míg a *nagy* melléknév mellett nem jellemző melléknévi érzet, az IDŐ a *kis* melléknév mellett rendszeresen előfordul. A megfigyelést a fogalomkombinációs vizsgálat is alátámasztja: a *nagy* mellett nem volt jellemző az IDŐ érzet, a *kis* melléknév mellett azonban 20 alkalommal is előfordult. A JELENTŐSÉG-központú főnévi érzetek között az ESEMÉNY a leggyakoribb, de közel áll e csomópontához a semleges érzetek közé sorolt CSELEKVÉS és KOGNÍCIÓ is. FOK-MÉRTÉK központúak a TULAJDON, a TULAJDONSÁG és az ÉRZÉS olvasatkategóriák. Semleges az ÉTEL, a SZEMÉLY, a KOGNÍCIÓ és a CSELEKVÉS főnévi olvasat.

A *kicsi* melléknév mellett is gyakori az IDŐ melléknévi érzet, mely az IDŐ főnévi olvasatot vonzza magához. A *kicsi* melléknév kombinációiban a JELENTŐSÉG érzetek száma alacsony, mindössze egy főnévi olvasat, a CSELEKVÉS kapcsolódik ide. A FOK-MÉRTÉK csoport nagy kategóriának számított a *kis* esetében. Ezzel szemben a *kicsi* ebben a kategóriában csak egy főnévi olvasathoz, a TULAJDON-hoz kapcsolódik. Szembetűnő, hogy a *nagy* és a *kis* klasztereivel ellentétben a *kicsi* csak egy kategóriához kötődik szorosan, mégpedig a MÉRET érzethez. A többi melléknévi érzethez lazán kapcsolódnak a *kicsi* főnévi olvasatok. A kilenc főnévi olvasatból öt tartozik a MÉRET érzethez: TÁRGY, CSOPORT, HELY, ÁLLAT és TEST. A SZEMÉLY főnévi olvasat viselkedése a *kicsi* melléknév mellett hasonlít a *kis* melléknévhez. Ez a főnévi olvasat mindkét esetben a MÉRET és a FIATALSÁG közt helyezkedik el. Azonban míg a *kis* kombinációi közt viszonylag ritka olvasatnak számít (26 ef.), addig a *kicsi* melléknév mellett gyakori (134 ef.) volt.

Az általános méretet kifejező melléknevekkel szemben (*nagy*, *kis*, *kicsi*) a *hosszú* és a *rövid* melléknevek jellemzően homogének, tehát nem kapcsolódnak egyszerre több melléknévi érzethez. A prototipikusan horizontális kiterjedést kifejező *hosszú* és *rövid* melléknevek jellemzően az IDŐ melléknévi érzettel fordulnak elő, ritkábban a MÉRET érzettel. A *hosszú* több főnévi olvasattal kombinálódik, mint a *rövid* melléknév; ezek közül sajátosságos olvasata a CSOPORT, a FOLYAMAT, a HELY és a TEST. A *rövid* melléknévnek mindössze egy kizárólagos főnévi olvasata van, az ESEMÉNY. A közös olvasatok között az időre vonatkozó melléknévi érzetek mellett megjelenő főnévi olvasatokkal (IDŐ, CSELEKVÉS, ÁLLAPOT) alkotott kombinációkban a két melléknév hasonlóan viselkedik. Ezzel szemben nagyobb eltéréseket figyelhetünk meg a MÉRET melléknévi érzethez kapcsolódó főnévi olvasatok (TÁRGY, KOMMUNIKÁCIÓ) előfordulási gyakoriságában. A TÁRGY jellemzően a *hosszú* mellett fordul elő, míg a KOMMUNIKÁCIÓ a *rövid* tipikus főnévi olvasata.

A prototipikusan vertikális kiterjedést megnevező *magas* és *alacsony* melléknevek is homogének az általános méretet kifejező melléknevekhez képest. Ahogy azt a *hosszú* és a *rövid* melléknevek kapcsán megfigyelhettük, a homogenitás együtt jár a főnévi olvasatok számának a csökkenésével. Azt is láthattuk, hogy a két melléknév kombinációi nem egyenlő számú főnévi olvasattal kombinálódnak. A *magas* 11 főnévi olvasattal, az *alacsony* mindössze hét főnévi olvasattal gyakori. Láthattuk, hogy a *magas* és *alacsony* melléknevek jellemzően a FOK-MÉRTÉK melléknévi érzettel fordulnak elő, ritkábban pedig a MÉRET, a MENNYISÉG, a JELENTŐSÉG érzetekkel. Mindkét melléknév mellett kiemelkedik a TULAJDON (141/252 ef.) és a TULAJDONSÁG (49/118 ef.) főnévi olvasat. E melléknévpár kombinációit egyértelműen ez a két FOK-MÉRTÉK központú főnévi olvasat dominálja. A *magas* több főnévi olvasattal kombinálódik, mint az *alacsony*, amelyek közül sajátos olvasatai a JELENSÉG, a KOGNÍCIÓ, a NÖVÉNY és a SZEMÉLY. Ezek a főnévi olvasatok az *alacsony* kombinációira nem jellemzőek, de a *magas* mellett sem tartoznak a gyakori olvasatok közé. A melléknévi érzetek szempontjából alapvető eltérés a két melléknév között, hogy míg a *magas* viszonylag gyakran profilál a JELENTŐSÉG érzettel (86 ef.), addig az *alacsony* esetében ez mindössze öt előfordulást tesz ki. Továbbá azt is megállapíthattuk, hogy a *magas* eloszlása az egyes melléknévi érzetek között egyenletesebb, az *alacsony* a FOK-MÉRTÉK érzetek irányába tolódik el.

Az összefoglaláshoz felhasznált szakirodalom

Források

Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ), <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

Princeton WordNet: An Electronic Lexical Database (a dolgozatban: WordNet)
<http://wordnetweb.princeton.edu/perl/webwn>

Irodalomjegyzék

Aitchison, Jean 1998. Bad birds and better birds: prototype theories. In: Clark, Virginia P. – Eschholz, Paul A. – Rosa, Alfred F. (eds.), *Language. Readings in Language and Culture. 6th Edition*. Boston: Bedford/St. Martin's, 225–239.

Arppe Antti – Gilquin, Gaëtanelle – Glynn, Dylan – Hilpert, Martin – Zeschel, Arne 2010. Cognitive Corpus Linguistics: Five points of debate on current theory and methodology. *Corpora* 5, 1–27.

- Athanasiadou, Angeliki 2001. The conceptualisation and the construal of the concept of Width in English. In: Németh T. Enikő. (ed.), *Cognition in Language Use*. Antwerp: IPrA, 1–11.
- Croft, William 2001. *Radical construction grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Dirven, René – John R. Taylor 1988. The conceptualisation of vertical space in English: The case of “tall”. In: B. Rudzka-Ostyn (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 379–402.
- Fauconnier, Gilles – Turner, Mark 1996. Blending as a central process of grammar. In: Adele Goldberg (ed.), *Conceptual Structure, Discourse and Language*. Stanford, CA: Center for the Study of Language and Information Publications, 113–130.
- Fauconnier, Gilles – Turner, Mark 1998. Conceptual integration networks. *Cognitive Science* 22 (1), 133–187.
- Fauconnier, Gilles 2004. Mental Spaces, language modalities, and conceptual integration. In: In: Davis, Steven – Gillon, Brendan S. (eds.), *Semantics: A reader*. Oxford: Oxford University Press, 346–365.
- Gärdenfors, Peter 2000a. Concept combination: a geometrical model. In: *Cavedon*, Lawrence – Blackburn, Patrick – Braisby, Nick – Shimojima, Atsushi (eds.), *Logic language and computation. Vol 3*. Stanford, CA: CSLI Publications, 129–146.
- Geeraerts, Dirk 1988 Where does prototypicality come from? In: Rudzka-Ostyn, Brygida (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 207–229.
- Geeraerts, Dirk – Grondelaers, Stef – Bakema, Peter 1994. *The Structure of Lexical Variation. Meaning, Naming, and Context. Cognitive Linguistics Research 5*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Gilquin, Gaëtanelle 2006. The place of prototypicality in corpus linguistics. Causation in the hot seat. In: Stefanowitsch, Anatol – Gries, Stefan Th. (eds.), *Corpora in cognitive Linguistics: Corpus-based approaches to syntax and lexis*. Berlin/Heidelberg/New York: Mouton de Gruyter, 159–191.
- Goy, Anna 2002. Grounding meaning in visual knowledge – A case study: dimensional adjectives. In: Coventry, K. R. – Olivier, P. (eds.), *Spatial Language: Cognitive and Computational Perspectives*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 121–146.
- Herskovits, Annette 1986. *Language and spatial cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kamp, Hans – Partee, Barbara 1995. Prototype theory and compositionality. *Cognition* 57, 129–191.
- Langacker, Ronald W. 1982. Space Grammar, Analysability, and the English Passive. *Language* 58 (1), 22–80.

- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. Vol. 1: Theoretical prerequisites*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Levinson, Stephen C. 2004. *Space in Language and Cognition: Explorations in Linguistic Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, John 1977. *Semantics*. Vol. 1–2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nordquist, Dawn 2009. Investigating elicited data from a usage-based perspective. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 5 (1), 105–130.
- Radden, Günter 1992. The cognitive approach to natural language. In: Pütz, Martin (ed.), *Thirty Years of Linguistic 25. Evolution. Studies in Honour of René Dirven on the Occasion of his Sixtieth Birthday*. Philadelphia/Amsterdam: John Benjamins, 513–541.
- Rakhilina, Ekaterina 2000. *Kognitivnyj analiz predmetenyx imën. Semantika i sočetaemost'*. Moscow: Russkie slovari.
- Schmid, Hans-Jörg 2000. *English Abstract Nouns as Conceptual Shells: From Corpus to Cognition*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Sinclair, John 1991. *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Stubbs, Michael 1996. *Text and corpus analysis. Computer assisted studies of language and culture*. Oxford: Basil Blackwell.
- Taylor, John R. 2003. Near synonyms as co-extensive categories: 'high' and 'tall' revisited. *Language Sciences* 25, 263–284.
- Tribushinina, Elena 2008. *Cognitive Reference Points: Semantics Beyond the Prototypes in Adjectives of Space and Colour*. Utrecht: LOT.
- Tribushinina, Elena 2009. On prototypicality of dimensional adjectives. In: Zlatev J. – Andrén, M. – Johansson Falck, M. – Lundmark, C. (eds.), *Studies in Language and Cognition*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 111–128.
- Tyler, Andrea – Evans, Vyvyan 2001. Reconsidering prepositional polysemy networks: The case of over. *Language* 77, 724–765.
- Vandeloise, Claude 1988. Length, width and potential passing. In: B. Rudzka-Ostyn (ed.). *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 403–428.
- Vogel, Anna. 2004. *Swedish Dimensional Adjectives*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 36. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Weydt, H. – Schlieben-Lange, B. 1998. The meaning of dimensional adjectives. Discovering the semantic process. *Lexicology* 4 (2), 199–236.

A témában megjelent saját publikációk

2010. A Conceptual Integration Approach to the Property Word *nagy* ‘big’. *Acta Linguistica Hungarica* 57, 119–142.
2009. Basic and Non-basic Colour Terms in Hungarian. In: J. Zlatev – M. Andrén – M. Johansson Falck – C. Lundmark (eds.), *Studies in Language and Cognition*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 123–135.
2008. Melléknévi konstrukciók fogalomintegrációs és geometrikus modellben. In: Keszler B. – Tátrai Sz. (szerk.), *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához sorozat 88*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 211–218.
- A nem prototipikus melléknévi módosító szerkezetekről. In: Gecső T. – Sárdi Cs. (szerk.), *Jel és jelentés. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 83*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 273–280.
- A melléknévi módosítóról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22, 431–454.
2007. Életlen határok mentén: prototipikus színnevek a magyar nyelvben. In: Zsilinszky É. – Érsok N. – Slíz M. (szerk.), *Félúton I.*, Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság, 98–107.
2006. Az elsődleges minőséget megnevező melléknevek alkategóriái. In: Mártonfi A. – Papp K. – Slíz M. (szerk.), *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum, 347–356.